Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. Вип. 1 (3) 2016

УДК 343.985

А. М. Лазебний,
старший викладач кафедри кримінального процесу та криміналістики Національного університету державної податкової служби України

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ

Стаття присвячена комплексному дослідженню досвіду окремих зарубіжних країн щодо використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти громадського порядку. Розглянуто процес залучення спеціалістів та експертів до розслідування та наведено напрями вдосконалення використання спеціальних знань.

Ключові слова: *кримінальне провадження, злочини проти громадського порядку, спеціаліст, експерт, спеціальні знання, експертиза.*

Статья посвящена комплексному исследованию опыта отдельных зарубежных стран по использованию специальных знаний при расследовании уголовных преступлений против общественного порядка. Рассмотрен процесс привлечения специалистов и экспертов к расследованию и приведены направления совершенствования использования специальных знаний.

Ключевые слова: *уголовное производство, преступления против общественного порядка, специалист, эксперт, специальные знания, экспертиза.*

The article is devoted complex research of experience of some foreign countries regarding the use of specialized knowledge in the investigation of criminal offenses against public order. Considered the process of attracting specialists and experts in the investigation and are given areas of improvement using specialized knowledge.

Keywords: *criminal proceedings, crimes against public order, specialist, expert, specialist knowledge and expertise.*

Розвиток науки, техніки та нових технологій закономірно призводить до того, що з метою успішного розгляду та вирішення певних питань при провадженні розслідування необхідно застосовувати та використовувати спеціальні знання. Саме застосування спеціальних знань у вузькій сфері знань сприяє ухваленню законних та обґрунтованих судових рішень. Як відомо, слідчий має змогу здійснювати доступ до таких знань шляхом призначення експертизи, покликаної своїми спеціальними методами, прийомами та засобами сприяти встановленню

© Лазебний А. М., 2016

обставин, які мають значення для провадження розслідування відповідно прийняття процесуальних рішень слідчим.

На сьогоднішній день в світі, та в Україні зокрема відбуваються великі перетворення в суспільно-політичних та економічних відносинах. Їх розвиток проходить в складних умовах та супроводжується високим рівнем злочинності, особливо злочинами, які порушують громадський порядок. З огляду на це зарубіжне та вітчизняне законодавство закріплює норми, що регулюють питання використання спеціальних знань для розслідування кримінальних правопорушень.

Достатньо високий розвиток науки і техніки дає можливість на широке і ефективне використання їх під час розслідування та допомагає розширити сферу застосування наукових методів і технічних засобів при здійсненні розкриття та розслідування злочинів. Використання зарубіжного досвіду нових даних природничих і технічних наук при розслідуванні сприяє ефективнішій діяльності слідчого апарату, достовірності кримінального процесуального пізнання події злочину (або її відсутності), зміцненню законності та правопорядку в державі.

Для того, щоб здійснити аналіз застосування спеціальних методів розслідування кримінальних правопорушень України та зарубіжних країн слід спочатку окреслити коло конкретних діянь, які підпадають під категорію «злочини проти громадської безпеки».

Новим Кримінальним процесуальним кодексом України передбачено можливість залучення експерта як стороною обвинувачення, так і стороною захисту. Проте, як свідчить правозастосовна практика, реалізувати право сторони захисту на залучення незалежного експерта для проведення криміналістичних експертиз речових доказів неможливо. Для вирішення даної проблеми слід розробити комплекс норм, що забезпечуватимуть можливість всім учасникам кримінального процесу ініціювати проведення альтернативних криміналістичних судових експертиз, норм, що дозволятимуть легалізувати в кримінальному судочинстві результати позасудових експертиз, проведених приватними експертами на договірних засадах за замовленням сторін.

До державних правових основ міжнародного співробітництва відноситься перш за все, Конституція України, що містить положення, яке визначає міжнародні договори України частиною її правової системи (ст. 9 КУ) та зазначає, що зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права (ст. 18 КУ).

Розділ XII Кримінального кодексу України закріплює норми щодо злочинів проти громадського порядку та моральності. Злочинами проти громадської діяльності та моральності визначаються такі діяння: групове порушення громадського порядку, масові заворушення, заклики до дій, що загрожують громадському порядку, хуліганство, наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого і т.д. Розслідування даних злочинів в Україні здійснюється на загальних засадах кримінального процесуального законодавства та регулюються нормами кримінального процесуального права України.

Якщо ж розглядати дану сферу злочинної діяльності у різних зарубіжних країнах, то слід зазначити, що в кримінальному праві таких країн, як Німеччина та Франція, поняття злочинів проти громадського порядку значно ширше ніж в Україні. Так, кримінальний закон ФРН передбачає відповідальність за порушення громадського порядку як за кримінальні правопорушення так і за службові. А норми даних актів мають положення як матеріального права, так і процесуального. Окремим видам злочинних діянь у сфері громадського порядку

і покаранню за них присвячено норми Книг II–VII КК Франції 1992 р. Книга VI «Порушення» насправді є не кодифікованою й охоплює норми, які містяться в спеціальних нормативних актах, видання яких Конституцією віднесено до компетенції певних органів виконавчої влади. Крім того, окремі кримінально карані правопорушення передбачені у Військово-кримінальному, Земельному, Дорожньо-транспортному кодексах та деяких інших кодифікованих законодавчих актах Франції.

В Англії кримінально-правові приписи щодо відповідальності за злочини проти громадського порядку містяться в спеціальних законах, якими, крім того, можуть регулюватися й певні процесуальні аспекти застосування зазначених норм і провадження в кримінальних справах. Крім того для встановлення змісту окремих ознак злочинів обов'язково треба звертатися до судових рішень, яким в Англії, притаманний нормативний характер.

В сучасній зарубіжній та українській практиці розслідування злочинів проти громадського порядку існує вироблена методика та підходи до розслідування даних злочинів. Порядок застосування спеціальних знань як в Україні так і за кордоном закріплений процесуальними нормами.

Аналізуючи вітчизняне кримінальне процесуальне законодавство слід зазначити, що з прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) значно змінено підхід кримінального судочинства в цілому. На сьогоднішній день поняття «спеціальні знання» в КПК України не закріплено, але воно розкривається в наукових працях українських і зарубіжних вчених, зокрема як сукупність теоретичних знань та практичних умінь та навичок у галузі науки, техніки, у галузі спеціальної технічної підготовки та професійного досвіду роботи, що використовуються з метою дослідження, використання та запобігання злочинам. Зрозуміло, що застосування спеціальних знань здійснюється шляхом залучення спеціально обізнаної особи, тобто суб'єкта застосування спеціальних знань. До таких згідно КПК України суб'єктів належать – експерт, спеціаліст та інші особи(перекладач, психолог, педагог, лікар та ін.). З огляду на те, що розслідування злочинів у сфері громадського порядку супроводжується значною кількість проведення різного роду експертиз, тому суб'єкти застосування спеціальних знань у процесі розслідування злочинів вище зазначеної сфери є суб'єктами розслідування.

Кримінальне процесуальне законодавство України розмежовує поняття «спеціаліст» та «експерт», що надає можливість обмежити категорію осіб, що володіють даним процесуальним статусом. Нормами КПК України встановлені обсяг прав та обов'язків експерта та спеціаліста. Так, згідно з Законом України «Про судову експертизу» встановлено, що експертом в кримінальному проваджені є особа, що володіє науковими, технічними та іншими спеціальними знаннями, та має право згідно з ЗУ «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено дати висновок щодо питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери його знань [2]. Аналізуючи міжнародну практику в питанні підходу до визначення питання хто являється експертом в розслідуванні кримінального правопорушення можна звернутися до практики таких країн, як Чехія, Фінляндія та Швеція. Розглядаючи приклад Чехії потрібно зауважити, що в цій країні можна залучати особу як експерта лише у тому випадку, якщо особа була віднесена до списку з якогось виду спеціальності. Експерт не має права приступити до виконання своїх обов'язків без проголошення клятви, текст якої визначено в законі. В українському законодавстві не існує чітко визначеної присяги чи клятви, за винятком присяги, яку дає експерт, при допиті його як свідка. Тому досить не логічною виходить ситуація, що експерт, дає присягу після проведення

експертизи, а не до цього. У Швеції та Фінляндії підготовка експертних кадрів здійснюється на основі навчання на спеціальних курсах, після чого особа отримує се6ртифікат та ступінь магістра і має можливість проводити судову експертизу.

Спеціалістом, згідно з КПК України визначається особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних та інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду. Слід зазначити, що показання спеціаліста не є доказами в суді, вони носять лише консультативний (рекомендаційний) характер. Спеціалістами вважаються перекладачі, педагоги, психологи. Звертаючи увагу на участь психолога в розслідуванні кримінального правопорушення потрібно звернути увагу на те, що згідно з КПК України присутність психолога при проведенні допиту малолітньої чи неповнолітньої особи є обов'язковою. Завданням психолога при проведенні слідчих дій є сприяння отриманню від малолітньої чи неповнолітньої особи повних та правдивих показань [1]. Це є досить важливим, адже малолітні або неповнолітні особи досить часто є або суб'єктами вчинення злочинів проти громадського порядку, або є їх свідками.

Формами використання спеціальних знань в ході розслідування кримінальних правопорушень є:

1. Процесуальна форма, що полягає у участі суб'єктів спеціальних знань в слідчих діях.

2. Непроцесуальна форма, що полягає у отриманні слідчим консультацій, роз'яснень, проведення попереднього дослідження.

Під час використання спеціальних знань на практиці прослідковується взаємодія їх між собою. Основними цілями застосування спеціальних знань є повне та всебічне дослідження доказів, виявлених в ході слідства, а не рідко і здобування таких доказів. Експерти, в результаті свого дослідження, надають висновок з визначеного стосовно визначеного кола питань. Дані висновки використовуються в оперативно-розшукових цілях, для побудови версій, планування розслідування.

При розслідуванні злочинів проти громадського порядку виокремлюється певна специфіка використання спеціальних знань. До категорій експертиз, які проводяться під час розслідування злочинів у сфері громадського порядку належать судово-медична експертиза живих осіб, судово-психіатрична експертиза, судово-наркологічна експертиза, судово-балістична експертиза, трасологічної експертизи.

Крім балістичної і вибухотехнічної експертиз по даних справах можуть проводитися інші криміналістичні експертизи (почеркознавча, технічна експертиза документів, трасологічна), експертиза матеріалів і речовин. У деяких випадках доцільно провести слідчі експерименти, щоб встановити факт володіння особою тими чи іншими навичками або вміннями. Можливо пред'явлення для впізнання підозрюваних і обвинувачених свідкам їх затримання на гарячому, іншим особам, які спостерігали вантаж, що перевозиться. Можливо пред'явлення для впізнання кустарно виготовленого зброї або вибухового пристрою, окремих деталей випадковим свідкам їх виготовлення або збуту, транспортування.

Велике значення для ство-рення принципово єдиних під-ходів у судочинстві до питань судової експертизи має норма-тивне регулювання діяльнос-ті та практика Європейського суду з прав людини, юрисдик-ція якого поширюється на всі держави-члени Ради Європи (Україна є членом з 1995 р.), що ратифікували Європейську конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод.

Судово-медична експертиза досліджує питання про характер у ступінь тяжкості тілесних ушкоджень , про механізм їх утворення та знаряддя, якими вони заподіяні. Судово-психіатрична

експертиза полягає у визначенні психічного стану підозрюваної у вчиненні злочину особи, від якого залежать питання визначання осудності особи, яка вчинила злочин проти громадського порядку. Трасологічна експертиза призначається для дослідження слідів, що були виявлені на місті вчинення злочину. До таких слідів відносяться сліди крові, волосся, відбитки пальців на знаряддях вчинення злочину, осколки лакофарбових покриттів, скла та інше. Судово-балістична експертиза призначається у разі виявлення слідчим факту застосування вогнепальної зброї під час вчинення злочину у сфері громадської безпеки. Досить часто при розслідуванні злочинів у сфері громадського порядку з місця події вилучаються так звана номенклатурна база. Це різні листи, плакати, лозунги, буклети, листи, в яких здебільшого проголошуються заклики до вчинення протиправних дій (присутнє у вчиненні злочину, передбаченого ст. 294 Кримінального кодексу України «Масові заворушення»).

Об'єкти експертного дослідження злочинів проти громадської безпеки є досить складними. Часто експертне дослідження буває не зовсім точним, або суддя, при заслуховуванні висновків експерта вважає його результати недостовірними; чи необхідно провести експертизу шляхом залучення експертів у декількох галузях, тому необхідне обумовлення різного роду експертиз.

Чинне кримінальне процесуальне законодавство не закріплює положень про певні види експертиз, як це було в старому Кримінально-процесуальному кодексі 1960 р. Як зазначено вище, особливістю проведення експертиз, під час розслідування злочинів в сфері громадського порядку, важливою є комплексність та регламентація в чинному законодавстві. Зазначення видів експертиз прослідковується в законодавчих актах таких країн, як Чехія, Німеччина, США. Дані норми з практичної точки зору зменшують кількість неточностей, що виникають процесі розслідування злочинів у сфері кримінального право прошення проти громадського порядку.

Звертаючись до міжнародного досвіду слід зазначити, що у багатьох європейських країнах, таких як Латвія, Норвегія, Фінляндія, Данія, Ісландія та інші діє інститут приватної експертизи. Це сучасний інститут експертного дослідження, ефективно впроваджений в розвинених країнах. Слід зазначити, що установа,яка надає послуги приватної експертизи в цих країнах є сертифікованою. Установа, яка хоче здобути статус приватної експертної установи в цих країнах повинна переконати сертифікаційний орган у своїй неупередженості, компетентності, та зацікавленості в об'єктивності. До таких експертних установ закордоном входять науковці та досвідчені судові експерти.

На основі вище викладеного слід зробити певні висновки. Розслідування злочинів у сфері громадського порядку є досить складною та багатоетапною процедурою. Для встановлення об'єктивної істини в розслідуванні даних злочинів необхідне залучення експертів та спеціалістів різних галузей знань. На сьогоднішній день процесуальне забезпечення проведення експертиз є досить проблемним питанням. По-перше, відсутність нормативного врегулювання видів експертиз. По-друге, існування монополії держави на проведення судових експертиз. На основі проаналізованого зарубіжного досвіду слід зазначити, що доцільним є законодавче закріплення поняття та процедури проведення і залучення експертів в процесі проведення комісійної та повторної експертизи, що дасть можливість уникнути великої кількості спірних питань.

Впровадження інноваційного досвіду зарубіжних країн з приводу проведення приватних експертиз є досить перспективним питанням з точки зору підходу до принципів проведення судових експертиз взагалі. Інститут приватної експертизи є наслідком вдосконалення в зарубіжних країнах принципу змагальності сторін, що надає право призначати експертизу не

тільки суддям, а й учасникам кримінального провадження. Основною умовою до таких установ повинна бути неупередженість їх рішень, заснованих на підставах реальної дійсності.

Певні позитивні моменти на шляху наближення до міжнародних підходів у питання регламентації та застосування спеціальних знань спостерігаються і в Україні у зв'язку з введенням в дію нового КПК України, яким, зокрема,передбачається змагальність у процесуальній діяльності судових експертів.

Проте, як свідчить правозастосовна практика, цьому процесу необхідно надати цивілізовані форми, для чого слід розробити комплекс норм, що забезпечуватимуть можливість учасникам кримінального процесу ініціювати проведення альтернативних криміналістичних судових експертиз речових доказів, норм, що дозволятимуть легалізувати в кримінальному судочинстві результати позасудових експертиз, проведених приватними експертами на договірних засадах за замовленням сторін.

За результатами аналізу законодавства країн ЄС, іншого міжнародного законодавства та внутрішнього законодавства багатьох країн можна зазначити, що у світі послідовно реалізовуються принципи забезпечен-ня незалежності експерта, виключної орієнтації не на відомчу належність експерта, а на наявність у нього спеціальних знань, необхідних для вирішення завдань правосуддя, забезпечення принципу змагальності експертів, залучених різними сторонами процесу, та інші принципи, які мають вирішальне значення для забезпечення судочинства дійсно незалеж-ною, об'єктивною та кваліфікованою експертизою. При цьому наявність інституту приватної експертизи не тільки є однією з гарантій забезпечення законних прав і свобод громадян та інте-ресів суспільства, але й дозво-ляє суттєво зменшити бюджетні витрати на утримання держав-них експертних установ.

За результатами аналізу законодавства країн ЄС можна зазначити, що у світі послідовно реалізовуються принципи забезпечення незалежності експерта, орієнтації не на відомчу належність експерта, а на наявність у нього спеціальних знань, необхідних для вирішення завдань правосуддя, забезпечення принципу змагальності експертів, залучених різними сторонами процесу, та інші принципи, які мають вирішальне значення для забезпечення судочинства дійсно незалежною, об'єктивною та кваліфікованою експертизою. При цьому наявність інституту приватної експертизи в країнах ЄС є не лише однією з гарантій забезпечення законних прав і свобод громадян та інтересів суспільства, але й дозволяє суттєво зменшити бюджетні витрати на утримання державних спеціалізованих експертних установ.

Одним з важливих елементів успішної інтеграції України до ЄС є досягнення певного рівня узгодженості норм законодавства нашої країни з правовими нормами ЄС щодо використання спеціальних знань у судочинстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процесуальний кодекс: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

2. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/ show/4038-12

3. Когутич І.І. Криміналістика: курс лекцій: Криміналістика [Текст] : курс лекцій / І. І. Когутич. – Київ : Атіка, 2008.